

Xolida BURONOVA,

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali assistenti

E-mail: buranovaxolida@mail.ru

F.f.d, professor R.Saidova taqrizi asosida

HOMONYMY IN UZBEKI MEDICAL TERMS

Annotation

This article analyzes the types of medical terms in the Uzbek language according to the shape and mano relationship of words, in particular, the phenomenon of homonymy and its interspecific grouping.

Key words: term, semantics, homonymy, word category, prefix, folk medicine, attitude of form and meaning.

ОМОНИМИЯ В УЗБЕКСКИХ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНАХ

Аннотация

В данной статье анализируются виды медицинских терминов в узбекском языке по соотношению форм и Мано слов, в частности явление омонимии и ее межвидовая группировка.

Ключевые слова: термин, семантика, омонимия, категория слова, приставка, народная медицина, отношение формы и значения.

O'ZBEK TILI TIBBIY TERMINLARIDA OMONIMIYA

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek tilidagi tibbiy terminlarning so'zlarining shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, xususan, omonimiya hodisasi va uning turkumlararo guruhlanishi tahlil qilingan.

Kalit sozlar: termin, semantika, omonimiya, so'z turkumi, prefiks, xalq tabobati, shakl va ma'no munosabati.

O'zbek tili tibbiy terminlari zamonlar osha fan-texnika taraqqiyoti bilan birgalikda o'sib, rivojlanib boradi. Tibbiyotga aloqador turli-tuman kashfiyot va ixtirolarning vazifaviy jihatiga ko'ra yangi nomlar bilan atala boshlanadi. Tibbiy terminlarining semantikasi ularning qo'llanish vazifasi yoki tayyorlanish xususiyatidan kelib chiqadi. Ma'lumki, ko'plab terminlarning semantik tarkibi xorijiy tillardan o'zlashma tarzda olingan. Olimlarning tadqiqicha, tibbiyot terminlarining asosi yunon-lotin tilidadir[1]. Masalan, poli-, giper-, ple(o)- kabi prefikslar yunon tilidan o'zlashgan bo'lib, ular so'zda bir xil mohiyatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Ularning vazifasi termin semantikasiga ko'plik tushunchasini berishdan iboratdir. Tibbiy terminlarning mohiyati uning semantik tarkibi bilan aloqador sanaladi. Xususan, harakati faol, har jabhada qiziquvchan insonlarga nisbatan giperaktiv termini ishlatiladi. Bunda prefiksning mohiyatidan kelib chiqib aytish mumkinki, harakat yoki holatning me'yordan ortiqligi ma'nosini ifoda etyapti.

Tibbiyotning xalq tabobatidan mustaqil fan darajasiga ko'tarilishida qadimgi Misr, Bobil tibbiyoti, Gippokrat va Galenning muhim o'rni bor. Gippokrat kasalliklarni aniqlash, bemorning hayoti va faoliyatiga tashqi muhitning ta'sirini o'rganish, xastalikning kelib chiqish sabablarini topish va davolashda bemor organizmining o'ziga xos xususiyatlarini bilish kabi masalalar bilan shug'ullangan. Galen esa birinchi bo'lib organizmdagi a'zo va sistemalarning tuzilishi hamda funksiyalarini, asosan, hayvonlar (maymunlar) organizmidagi tajriba qilib o'rgangan. Uning anatomiya va fiziologiyaga doir asarlari to XVI asrgacha tibbiyotning asosi bo'lib xizmat qildi[2]. Bugungi kunga qadar tibbiy terminlarning semantikasi, uning tarkibiy xususiyatlari masalasida jahon tilshunosligida qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, tibbiy terminlarni moldovan tili misolida G.I.Bejenar, ingliz biologiyasi va tibbiyotidagi sinonim atamalar hamda ilmiy terminologiyada lotin va yunon morfemalarining o'rni bosishi to'g'risida O.E.Nibekken[3], ingliz tibbiy terminlarining etimologik tadqiqi borasida Taylor R., tibbiy terminlar qatoriga kiruvchi 100 ta birlikning (approach, delivery, discharge, heart, va b.) terminologik va noterminologik ma'nolari kontekstual metod yordamida ochib bergan va ularning struktural-semantik jihatlari haqida Chupilina Y.I., tibbiy terminlar leksik-semantik,

morfologik, sintaktik va etimologik jihatdan tahlili to'g'risida Motchenko I.V., shuningdek, T.F.Izvekova, Y.V.Grishenko, S.N.Guseva, G.A.Savateyeva, Arnaudov G.D., Henrick R., Dunlison R.A., Tomas J.A., Dorland Newman W.A., Stedman T.L. kabi olimlar ko'plab tadqiqotlarni amalga oshirishgan. O'zbek tilshunosligida tibbiy lingvistikadagi dolzarb masalalar xususida S.A.Nazarova, M.Y.Xojiyeva, dorishunoslik terminlarining tadqiqi, tibbiy atamalar lug'atlarining tashkil etilishi masalasida A.Qosimov, tibbiy terminologiyaning taraqqiyot bosqichlari borasida F.Qosimova, tibbiy matnlarning psixolingvistik xususiyatlari haqida M.Abuzalova, shuningdek, I.X.Maxmudova, Bobokalonov R.O., Karimova S.A., Obidova G.K., N.I.Muqimjonova kabi olimlar ilmiy izlanishlarni amalga oshirishgan.

Tibbiy terminlarning semantik tabiati boshqa sohalar kabi o'ziga xos sanaladi. O'zbek tilidagi tibbiy terminlari xilma-xilligi ularning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra tasniflanishidan yuzaga kelgan. Umuman, tilshunoslikda mustaqil ma'noli so'zlar shakl va mazmun jihatdan omonim, sinonim, antonim, paronim kabi turlarga bo'linadi. So'zlar shaklan bir xil, ma'no jihatdan turli xillikka ega bo'lish jarayoni omonimiya deb nomlanadi[3]. Tiling ushbu hodisasi barcha mustaqil so'zlar uchun xosdir. Masalan, uch – sanoq son, uch – harakat fe'li, uch – narsa yoki predmetning qirra qismiga nisbatan aytiladi. Ko'rinadiki, uch so'zi shaklan barcha so'zlarda bir xillikka ega, ammo ular anglatgan ma'nolari turlicha sanaladi. Bu masalada tadqiqot olib brogan olim R.O. Bobokalonovning fikriga ko'ra, tibbiy atamalarining leksik-grammatik tahlili ularning qaysi turkumlardan shakllangani, qanday asosda birlashgani va leksema semantikasidagi o'rni kabi masalalarga yechim topish mumkin. Demak, tibbiy atamalarining semantik xususiyatlari ularning morfologik asoslariga ko'ra aniqlanadi.

Grammatika va semantika hamohangligida ilmiy izlanish olib borgan olim I.V.Motchenko zamonaviy ingliz tibbiy terminologiyasidagi yangi termin-so'z va termin-frazalarning abbreviatsiya, affiksatsiya, konversiya, metaforizatsiya, metonimizatsiya, sinonimiya, terminlashish kabi usullarda yasalganligini aniqlagan. M.V.Tokareva esa soha terminlarining XII asrdan keyingi lingvistik taraqqiyot tendensiyalarini ochib bergan va struktural-semantik jihatdan tahlil qilgan. Ayniqsa,

tibbiy terminlarning sinonimiya hamda polisemiya xususiyatlariga katta e'tibor bergan. Shuningdek, tadqiqotchi mazkur soha terminlarini etimologik jihatdan tadqiq qilib, zamonaviy ingliz tibbiy leksikasida kelib chiqishi yunon-lotin tili bilan aloqador bo'lgan terminlar yetakchi ekanligini isbotlab bergan. Sintaktik jihatdan esa S.A.Nazarova ichak sanchig'i, kalla suyagi, ko'ruv maydoni, ko'rish analizatori kabi misollar yordamida tibbiy birlikmalarning lisoniy imkoniyatlar mahsuli ekanligi va o'ziga xos lisoniy sintaktik qoliplar asosida shakllanishi masalasini chuqur tadqiq etgan.

Omonimiya manbalarini o'rganish natijasiga ko'ra shuni ta'kidlash joizki, u polisemiya natijasida turli yo'llan bilan geografik terminlarda ham yuzaga kelgan. Terminlarda omonimiyaning shakllanishi polisemantik hodisa bilan aloqadordir. Bu masalada I.Islomov transterminlashuv tushunchasiga to'xtalgan. Biror sohaning boshqa bir sohaga butunlay ko'chishi va sohalararo omonimiyaga aylanishi – transterminlashuv sanaladi. Olim geografik omonim terminlarning tadqiqi bilan shug'ullanar ekan, ularni ikki guruhga bo'ladi:

Bir so'z turkumi doirasidagi omonim geografik terminlar;

Turli turkum doirasidagi omonim geografik terminlar.

Bunda bir va turli so'z turkumi doirasidagi misollarni keltirish asosida geografik terminlarga xos omonimiya jarayoni va uning yuzaga kelish sabablari ilmiy asoslangan. Ushbu tadqiqotda keltirilgan misollar ichida tibbiyotga aloqador omonimik birliklar ham mavjud:

DEPRESSIYA I [lot. depressio – ezilish, bosilish] 1 tib. Tushkunlikka berilgan ruhiy holat; og'ir ruhiy holat. 2 iqt. Xo'jalik tizimida, ijtimoiy faoliyat sohasida yuz beradigan turg'unlik, harakatsizlik, o'sishdan to'xtash holati.

DEPRESSIYA II [lot. depressio - pasayish, chuqurlashish] geol., geogr. Quruqlikning dengiz sathidan past qismi.

Yuqoridagi misoldagi so'z ot so'z turkumi doirasida omonimiyani hosil qiladi. Unda iqtisodiyot, geografik, geologik, tibbiy termin o'zaro shakldoshlik kasb etgan va har bir sohada muhim ahamiyat kasb etuvchi birliklar sanaladi. Tibbiy termin sifatida "og'ir ruhiy holat"ga ishora bo'lsa, geografiya, geologiyada esa "quruqlikning dengiz sathidan ham past qismi"ga nisbatan ishlatiladi. Yuqoridagi tasnifga asoslanib o'zbek tilidagi tibbiy terminlarni ikkiga bo'lish mumkin:

bir so'z turkumi doirasidagi omonim tibbiy terminlar;

har xil so'z turkumidagi omonim tibbiy terminlar.

FE'L I – muhim irsiy xususiyatlarning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatga kirishuvidan yuzaga chiqadigan hamda individning hayot-faoliyatida real narsa-hodisalarga, jamiyatga, odamlarga munosabat-muloqotlarida, shuningdek, ularga nisbatan qo'llangan o'ziga xos xatti-harakatlarida namoyon bo'luvchi shaxs ruhiy hayotining takrorlanmaydigan, yaxlit va barqaror individual xislatlari majmui.

Rus. Xarakter.

FE'L II – kishining tashqi ta'sirlar natijasida yuzaga kelgan muayyan vaqtdagi ruhiy holati, tushkunlik yoki ko'tarinkilik kayfiyati, aatrofdagilarga bo'lgan munosabatlarida akslanuvchi avzoyi.

FE'L III [a. – ish, harakat] tilsh. Harakat, shuningdek, holat va hodisani bildiradigan so'zlar turkumi vas hu turkumga oid har bir so'z.

Bu so'z tibbiy atama sifatida A.Qosimovning "Tibbiy atamalar lug'ati"da keltirilgan. Unga ko'ra fe'l so'zi "insonning ruhiy holati", "insonning individual xususiyatlari"ga nisbatan tibbiy atama sifatida qo'llanadi hamda ushbu so'z tilshunoslik termini ham bo'la oladi. Ya'ni "harakat, holat ma'nosini ifoda etuvchi so'zlar turkumi"ga nisbatan ishlatiladi. Tibbiy va tilshunoslik terminlari bir so'z turkumi doirasida shakldoshlikni yuzaga keltirgan.

BEL I 1 Orqa suyakning (umurtqa pog'onasining) pastki qismi. 2 Gavdaning ko'krak qafasi bilan bo'ksa o'rtasidagi eng xipcha qismi; biqin. 3 ko'chma Yon, cho'ntak yoki belbog' ma'nosida. 4 Biror narsaning o'rta qismi, o'rtasi. 5 ko'chma Jismoniy yoki moddiy kuchning ramzi. 6 geogr. Tog' va tepaliklarning egarsimon eng baland joyi.

BEL II Yer qazish, sochilgan narsalarni olib solish, to'plash uchun ishlatiladigan yog'och sopli temir qurol; belkurak.

Yuqoridagi omonim so'zning "orqa suyakning pastki qismi", "gavdaning ko'krak qafasi bilan bo'ksa o'rtasidagi eng xipcha qismi; biqin" ma'nolari tibbiyot termini sanaladi. Keyingi ma'nosi esa geografik atama sifatida "tog', tepalikning egarsimon eng baland joyi", shuningdek, "yer qazish uchun ishlatiladigan ish quroli" kabi semalarga ega va o'zaro omonimiyani hosil qilgan.

BO'YIN I 1 Odam va umurtqali hayvonlar gavdasining bosh bilan tanani birlashtiruvchi qismi. 2 Ba'zi asboblarning ingichka, uzunchoq qismi, bo'g'iz. 3. tex. O'q, val va shu kabilarning podshibnikka o'rnatiladigan qismi.

BO'YIN II geog. Suv bilan ajralib qolgan quruqlik qismlarini, hatto materiklarni bir-biriga qo'shadigan tor, uzunchoq yer bo'lagi.

BO'YIN III q. x. Haydalayotgan yer maydonining u boshidan bu boshigacha bo'lgan masofa (taxminan 120-150 qadam).

Umuman olganda, termosistemada bir so'zning turli ma'nolarda qo'llash unumli va ahamiyatli sanaladi. Bu tejamkorlikni yuzaga keltirib, muayyan nutqiy vaziyatlarda qulaylik kasb etadi. Yuqoridagi misollardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, tibbiy terminlar nafaqat o'z doirasida, boshqa sohalarda ham omonimlikni yuzaga keltiradi. Ushbu xilma-xillik umumiste'moldagi birliklarda ham uchraydi. Shakldoshlikning bunday xususiyat kasb etishi milliy tilning naqadar jozibakor va serqirraligini belgilab beradi.

ADABIYOTLAR

1. Doncu, Andronache. Medical language. Medicine. -2014. -B-348 .
2. Abuzalova M., Islomova Sh. Tibbiyot tili va tibbiy matnlarning psixolingvistik xususiyatlari. O'zMU xabarлари Вестник НУУз ACTA NUUZ FILOLOGIYA 1/4 2023. – b. 197-200.
3. Bejenar G.I. Structural-semantic characteristics of French medical terms: Autoref. dis. ... sugar. Philol. -L., 1973. 20 p.
4. Извекова Т.Ф., Грищенко Е.В., Гусева С.Н., Савватеева Г.А. Деривационный аспект формирования русской медицинской терминологии на основе латинских терминологических элементов. Педагогические науки. № 4 – 2013.
5. Henrick R. Wulff. The language of medicine// Journal of the royal society of medicine, 2004. 97. – P.187.
6. Taylor R. The amazing language of medicine: understanding medical terms and their backstories. – Springer International Publishing AG, 2017. –P. 132.